

3. Ֆինանսական գործիքների դասակարգումը

Պրամավարկային վիճակագրության մշակման և ներկայացման ամենակարևոր փուլերից մեկը ֆինանսական գործիքների դասակարգումն ու դրանց բնույթի բացահայտումն է: Ինչպես դրամավարկային վիճակագրությունում կիրառվող այլ դասակարգումների դեպքում, այստեղ ևս նպատակահարմար է հետևել ընդունված միջազգային չափանիշներին, որը թույլ կտա մշակվող վիճակագրությունը համեմատական դարձնել այլ երկրների հետ, ինչպես նաև ապահովել դրա միասնականացումը: Իհարկե, դասակարգելիս անպայման անհրաժեշտ է, բացի միջազգային սկզբունքների կիրառումից, հաշվի առնել նաև տվյալ երկրի բանկային և ֆինանսական համակարգի յուրահատկությունները՝ առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնելով դրանց զարգացման հեռանկարներին:

Ֆինանսական գործիքները տնտեսական միավորների միջև կնքված ամենատարբեր բնույթի ֆինանսական պայմանագրեր են, որոնք ընդգրկում են միավորների ֆինանսական պահանջների և պարտավորությունների ամբողջությունը՝ ներառյալ այնպիսի պայմանական պարտավորություններ, ինչպիսիք են երաշխավորագրերը, պարտավորագրերը և այլն: Ֆինանսական գործիքը սահմանվում է որպես ցանկացած պայմանագիր, որի արդյունքում կարող են առաջանալ ֆինանսական ակտիվ՝ մի կողմի համար և ֆինանսական պարտավորություն կամ կապիտալում մասնակցություն՝ մյուս կողմի համար:

Ֆինանսական գործիքը կարող է գոյություն ունենալ միայն երկու տնտեսական միավորների միջև: Այն դեպքերում, երբ ֆինանսական գործիքները բաղադրյալ են, այսինքն՝ իրենցից ներկայացնում են մի քանի գործիքների փաթեթ, վիճակագրության մշակման ընթացքում անհրաժեշտ է դրանք տարանջատել առանձին գործիքների, որպեսզի դրանցից յուրաքանչյուրն ընդգրկի տնտեսական սուբյեկտների միայն մեկ զույգ:

Ֆինանսական ակտիվները պայմանագրեր են, որոնք պայմանականություն չեն պարունակում, այսինքն՝ դրանց արդյունքում, անկախ որևէ պայմանից, առաջանում են հաշվառելի արժեք ունեցող ֆինանսական պահանջներ, որոնց նկատմամբ կիրառելի են անհատական կամ կոլեկտիվ սեփականության իրավունքները, և որոնց օգտագործումից կամ տնօրինումից կարող են տնտեսական օգուտներ ստացվել:

Հաշվի առնելով, որ ֆինանսական գործիք հասկացությունը ավելի ընդգրկում է, քան 1993 թվականի «Ազգային հաշիվների համակարգում» սահմանված ֆինանսական ակտիվներ հասկացությունը, առաջանում է ֆինանսական գործիքների հետևյալ ընդհանուր դասակարգումը՝ ֆինանսական ակտիվներ և այլ ֆինանսական գործիքներ:

Ֆինանսական ակտիվների դասակարգումը իրականացվում է դրանց հետևյալ երկու հիմնական բնութագրերի հիման վրա՝ իրացվելիություն և իրավական բնութագրիչներ:

Ֆինանսական գործիքների դասակարգումը

Ֆինանսական գործիքներ	Ֆինանսական ԱԿՏԻՎՆԵՐ	ՀՓԻ (SDR) Մոնետար ոսկի Կանխիկ Ավանդներ Արժեթղթեր, բացի բաժնետոմսերից Փոխառություններ Վարկեր Բաժնետոմսեր և այլ փայաբաժիններ Ստացման կամ վճարման ենթակա հաշիվներ Ֆինանսական ածանցյալ գործիքներ
	ԱՅԼ Ֆինանսական գործիքներ	Երաշխավորագրեր Ակրեդիտիվներ Ֆինանսական պարտավորագրեր Գրավադրված ֆինանսական ակտիվներ

3.1. Սոնետար ոսկի և ՉՓԻ (SDR)

Սոնետար ոսկին և ՉՓԻ-ն, որը թողարկվում է ԱՄՆ-ի կողմից, միակ ֆինանսական ակտիվներն են, որոնք համապատասխան ֆինանսական պարտավորություններ չեն ենթադրում:

Սոնետար ոսկի - Սոնետար ոսկին ընդգրկում է միայն կենտրոնական բանկի կամ կառավարության կողմից տնօրինվող ոսկու ստանդարտացված ձուլակտորները, որոնք ներառված են միջազգային պահուստների կազմում: Չետևաբար, մոնետար ոսկին կարող է լինել ֆինանսական ակտիվ միայն կենտրոնական բանկի կամ կենտրոնական կառավարության համար: Սոնետար ոսկու հետ կապված գործարքները ոսկու առք ու վաճառքի գործառնություններ են և կատարվում են միայն կենտրոնական բանկերի միջև կամ կենտրոնական բանկերի և միջազգային ֆինանսական կազմակերպությունների միջև: Առևտրային բանկերի համար ոսկու ստանդարտ ձուլակտորները չեն համարվում մոնետար ոսկի: Ոսկով արտահայտված ավանդները դիտարկվում են որպես ֆինանսական ակտիվ և դասակարգվում են որպես «ոսկի»: Ոսկով արտահայտված այն միջոցները, որոնք չեն հանդիսանում միջազգային պահուստների մաս, դասակարգվում են որպես ոչ ֆինանսական ակտիվ:

Ոչ ֆինանսական սուբյեկտների և ֆինանսական կազմակերպությունների (բացի կենտրոնական բանկից) կողմից պահվող ոսկին և ոսկով արտահայտված ավանդները ոչ մոնետար ոսկի են: Տնտեսության այլ հատվածների կողմից ոսկով իրականացվող գործառնությունները դիտարկվում են որպես արժեքների ձեռքբերման և օտարման գործառնություններ, և այդ ոսկին համարվում է ոչ ֆինանսական ակտիվ:

ՉՓԻ (SDR) – ՉՓԻ-ն (Հատուկ փոխառության իրավունք) ԱՄՆ-ի կողմից թողարկվող⁷ միջազգային պահուստային ակտիվ է, որը բաշխվում է անդամ երկրներին՝ գոյություն ունեցող միջազգային պահուստները լրացնելու համար և չի համարվում ԱՄՆ պարտավորություն: ՉՓԻ-ով միջոցները տնօրինվում են (պահվում են) միայն ԱՄՆ անդամ երկրների և սահմանափակ թվով միջազգային ֆինանսական կազմակերպությունների կողմից: Այդ միջոցները պահվում են բացառապես պաշտոնական մարմինների կողմից, որոնք սովորաբար կենտրոնական բանկերն են: ՉՓԻ-ով գործարքները ԱՄՆ անդամների միջև կամ ԱՄՆ և իր անդամների միջև դիտարկվում են որպես ֆինանսական գործարքներ: ՉՓԻ-ով միջոցները անվերապահ իրավունք են տալիս դրանք տնօրինողին ԱՄՆ այլ անդամներից ձեռք բերել արտարժույթ կամ այլ պահուստային ակտիվներ:

3.2. Կանխիկ և ավանդներ

Կանխիկը և ավանդները համեմատաբար ամենաիրացվելի ֆինանսական ակտիվներն են՝ բաղկացած շրջանառությունում կանխիկ դրամից, ազգային արժույթով և արտարժույթով ավանդների բոլոր տեսակներից:

Կանխիկ դրամ - Կանխիկ դրամը հաստատագրված անվանական արժեքով և առանց մարման ժամկետի շրջանառվող թղթադրամների և մետաղադրամների ամբողջությունն է: Ընդ որում, թողարկված թղթադրամները և մետաղադրամները հանդիսանում են կենտրոնական բանկի պարտավորություններ: Կանխիկ դրամն ընդհանրապես օգտագործվում է վճարումներ իրականացնելու համար: Վիճակագրական նպատակներով անհրաժեշտ է միշտ տարբերակում կատարել ռեզիդենտ և ոչ ռեզիդենտ կենտրոնական բանկերի կողմից թողարկված թղթադրամների և մետաղադրամների միջև, այսինքն՝ պետք է տարանջատել ազգային արժույթը օտարերկրյա արժույթից: Եթե ազգային արժույթը հանդիսանում է տվյալ երկրի պարտավորությունը (մասնավորապես կենտրոնական բանկի), ապա արտարժույթը՝ այլ երկրների պարտավորությունն է:

Տնտեսության բոլոր հատվածները և ոչ ռեզիդենտները կարող են պահել և տնօրինել կանխիկը որպես ակտիվ, սակայն միայն դրամավարկային իշխանությունները կամ կենտրոնական բանկերը այն թողարկելու իրավասություն ունեն: Շատ երկրներում միայն ազգային արժույթն է ընդգրկված փողի ազրեգատներում, որովհետև միայն ազգային արժույթը կարող է ուղղակիորեն օգտագործվել ռեզիդենտների միջև գործարքներ իրականացնելու համար: Այնուամենայնիվ, մի շարք երկրներում

⁷ ԱՄՆ-ի հետ իրականացվող գործառնությունները մանրամասն նկարագրված են 6-րդ բաժնում:

արտարժույթը շրջանառվում է ազգային արժույթի հետ միասին և կարող է կարևոր լինել դրամավարկային քաղաքականության տեսանկյունից:

Որոշ երկրներ թողարկում են ոսկուց և այլ թանկարժեք մետաղներից հատված մետաղադրամներ, որոնք կարող են որպես վճարման միջոց օգտագործվել: Սովորաբար, այսպիսի մետաղադրամները պահվում են դրանց դրամագիտական արժեքի համար և, հետևաբար, եթե ակտիվորեն շրջանառության մեջ չեն գտնվում, դասակարգվում են որպես ոչ ֆինանսական ակտիվներ:

Ավանդներ - Ավանդներն ընդգրկում են բոլոր պահանջները կենտրոնական բանկի և այլ ավանդային կազմակերպությունների նկատմամբ՝ արտահայտված բանկային ավանդների ձևով: Որոշ դեպքերում ավանդներ կարող են ներգրավել նաև այլ ֆինանսական կազմակերպությունները: Ավանդային կազմակերպությունների կողմից ընդունված ավանդները կարող են լինել երկու տեսակի՝ փոխանցելի ավանդներ և այլ ավանդներ (ոչ փոխանցելի): Սովորաբար առանձին ենթակատեգորիաներ են օգտագործվում նաև ազգային արժույթով ավանդների և արտարժույթով ավանդների համար:

Փոխանցելի ավանդներ - Փոխանցելի ավանդները (ազգային արժույթով կամ արտարժույթով) ենթակա են վճարման պահանջի դեպքում՝ առանց որևէ լրացուցիչ ծախսի և սահմանափակման, կարող են օգտագործվել ուղղակի վճարումներ իրականացնելու համար (վճարման հանձնարարականներով, չեկերով, քարտերով կամ այլ վճարման միջոցներով) կամ օգտագործվել այլ կերպ՝ որպես վճարման կամ շրջանառության միջոց: Փոխանցելի ավանդներն ընդգրկում են ռեզիդենտ և ոչ ռեզիդենտ ֆինանսական կազմակերպություններում փոխանցելի ավանդները: Այս կատեգորիայում են ընդգրկվում նաև այն ավանդները, որոնք թույլ են տալիս փողի միջոցների անմիջապես կանխկացում, բայց ոչ՝ ուղղակի փոխանցումներ երրորդ կողմին: Տնտեսության բոլոր հատվածները և ոչ ռեզիդենտները կարող են բացել և վարել փոխանցելի ավանդային հաշիվներ:

Այլ ավանդներ (ոչ փոխանցելի) - Այլ ավանդներ ենթակատեգորիան ընդգրկում է բոլոր տեսակի ավանդները (ազգային արժույթով կամ արտարժույթով)՝ բացի վերը սահմանված փոխանցելի ավանդներից: Այլ ավանդները ֆինանսական միջնորդների այն ավանդները կամ իրենց բնությամբ դրանց շատ մոտ պարտավորություններն են, որոնք չեն կարող օգտագործվել ցանկացած պահին վճարում կատարելու համար: Դրանք փոխանակելի չեն կանխիկի կամ փոխանցելի ավանդի՝ առանց որոշակի սահմանափակումների կամ տուգանքների, իսկ դրանց օգտագործումը ենթակա է որոշակի սահմանափակումների:

- ենթակա է վճարման սահմանված ժամանակահատվածում կամ ցանկացած պահի՝ միայն որոշակի լրացուցիչ ծախսերի իրականացման պայմանով,
- չի կարող ծառայել որպես անմիջական վճարումների իրականացման գործիք,
- առկա են այլ տիպի սահմանափակումներ (սառեցված հաշիվներ, գրավադրված միջոցներ և այլն):

Տնտեսության բոլոր հատվածները և ոչ ռեզիդենտները կարող են այսպիսի ավանդային հաշիվներ բացել և վարել:

Այլ ավանդներում ընդգրկվող ավանդների բնորոշ ձևերն են՝

- ժամկետային ավանդներ,
-
- ռեպո համաձայնագրեր, որոնք ընդգրկված են փողի զանգվածի ընդունված սահմանման մեջ:

3.3. Արժեթղթեր (բացի բաժնետոմսերից)

Արժեթղթերը (բացի բաժնետոմսերից) ֆինանսական շուկայում շրջանառվող գործիքներ են, որոնք վկայում են, որ այդ գործիքները թողարկող սուբյեկտները դրանք մարելու պարտավորություններ են ստանձնել՝ փողով, այլ ֆինանսական գործիքով կամ տնտեսական արժեք ներկայացնող որևէ այլ գործիքով: Ընդ որում, այս բաժնում ներկայացված արժեթղթերը տարբեր են բաժնետոմսերից, քանի որ արժեթղթի սեփականատիրոջը այն թողարկող սուբյեկտի նկատմամբ սեփականության իրավունք չեն տալիս: Արժեթղթերի հիմնական ձևերից են՝ պետական զանձապետական մուրհակները, պետական պարտատոմսերը, կորպորատիվ պարտատոմսերն ու չապահովված երկարաժամկետ պարտատոմսերը

(չապահովված պարտքային պարտավորություններ - debenture), ձեռնարկությունների կարճաժամկետ պարտատոմսերը (կարճաժամկետ շրջանառու գործիքներ - commercial paper), ավանդային կազմակերպությունների շրջանառվող ավանդային սերտիֆիկատները և նմանատիպ այլ գործիքներ, որոնք սովորաբար վաճառվում են ֆինանսական շուկաներում: Այն վարկերը կամ պարտավորությունները, որոնք այս կամ այն պատճառով փաստացի դարձել են շուկայում շրջանառվող, ևս պետք է ընդգրկվեն այս դասակարգման մեջ:

Արժեթուղթը վկայում է, որ գոյություն ունի այն թողարկողի նկատմամբ ֆինանսական պահանջ և սահմանում է տոկոսավճարների և հիմնական գումարի մարման գրաֆիկը: Դրամավարկային վիճակագրություն իրականացնելիս արժեթղթերը դասակարգվում են ըստ հետևյալ հիմնական ձևերի.

- *արժեկտրոնային արժեթղթեր*, որոնց տոկոսավճարները կամ կուպոնային վճարումները պարբերաբար կատարվում են գործիքի գոյության ամբողջ ընթացքում, իսկ հիմնական գումարը վճարվում է արժեթղթի մարման ժամանակ,
- *ամորտիզացվող արժեթղթեր*, որոնց և՛ տոկոսավճարները, և՛ հիմնական գումարի մասնակի վճարումները հավասար չափաբաժիններով պարբերաբար կատարվում են գործիքի գոյության ամբողջ ընթացքում,
- *գեղջատոկոսային (դիսկոնտային) կամ զրո կուպոնային արժեթղթեր*, որոնք թողարկվում և տեղաբաշխվում են անվանական արժեքից ցածր գնով և վճարման օրը (at maturity) մարվում են անվանական արժեքով,
- *մեծ գեղջատոկոսով (դիսկոնտային) արժեթղթեր (deep discount)*, որոնք թողարկվում և տեղաբաշխվում են անվանական արժեքից ցածր գնով, ընդ որում, տոկոսների մի մասը վճարվում է պարբերաբար՝ արժեթղթի գոյության ընթացքում, իսկ հիմնական գումարի մարումը և տոկոսների հիմնական (էական) մասի վճարումը կատարվում է արժեթղթի մարման ժամանակ:
- *ինդեքսավորված արժեթղթեր*, որոնց դիմաց վճարվող տոկոսները և/կամ հիմնական գումարի վճարումները փոխկապվածության մեջ են դրվում սղաճի կամ փոխարժեքի հետ:

Այն արտոնյալ բաժնետոմսերը, որոնց դիմաց ստացվում է հաստատագրված (ֆիքսված) եկամուտ, սակայն թողարկող ձեռնարկության կապիտալում մասնակցություն չեն ենթադրում, դասակարգվում են որպես արժեթղթեր: Պարտատոմսերը, որոնք փոխարկելի են բաժնետոմսերի, նույնպես պետք է դասակարգվեն այս կատեգորիայում:

Արժեթղթերի (բացի բաժնետոմսերից) թողարկման հնարավորություններից մեկը ֆինանսական ակտիվների արժեթղթավորումն է: Արժեթղթավորումն, ըստ էության, այնպիսի ֆինանսական ակտիվների դիմաց արժեթղթերի թողարկումն է, ինչպիսիք են, օրինակ՝ հիփոթեքային վարկերը, վարկային քարտի տնօրինողների նկատմամբ պահանջները և վարկերի այլ տեսակներ: Նման ֆինանսական ակտիվները շարունակում են մնալ հաշվեկշռում՝ որպես դրանք ձեռք բերողների ակտիվներ, մինչդեռ թողարկողներն իրենց համապատասխան պարտավորությունները գրանցում են որպես արժեթղթեր:

Բանկային ակցեպտը դիտարկվում է որպես ֆինանսական ակտիվ, չնայած միջոցների փոխանակում կամ ֆինանսական հոսք կարող է տեղի չունենալ: Բանկային ակցեպտը պարտավորեցնում է այն ակցեպտավորող ֆինանսական կազմակերպությանը՝ որոշակի ժամկետում որոշակի վճարում կատարել փոխանցելի մուրհակի (bill of exchange) դիմաց: Բանկային ակցեպտը ներկայացնում է անվերապահ պահանջ այն տնօրինողի համար և անվերապահ պարտավորություն՝ ընդունող բանկի նկատմամբ:

Իրականացվում է նաև արժեթղթերի (բացի բաժնետոմսերից) այլընտրանքային դասակարգում՝ ըստ ժամկետայնության (կարճաժամկետ, միջինժամկետ և երկարաժամկետ)՝ հիմնված հետևյալ չափանիշների վրա՝

Կարճաժամկետ արժեթղթեր - Ընդգրկվում է այն արժեթղթերը, որոնք ունեն 1 տարի կամ մեկ տարուց պակաս մարման ժամկետ:

Միջինժամկետ արժեթղթեր - Այս արժեթղթերի մարման ժամկետները կախված են տվյալ երկրի ֆինանսական շուկաներում կիրառվող արժեթղթերի ժամկետայնություններից: Որպես կանոն, նշված ենթակատեգորիայում են ընդգրկվում մեկից մինչև հինգ տարի մարման ժամկետ ունեցող արժեթղթերը:

Երկարաժամկետ արժեթղթեր - Ընդգրկվում է այն արժեթղթերը, որոնց մարման ժամկետներն ավելի երկար են, քան կարճաժամկետ և միջինժամկետ արժեթղթերինը:

3.4. Փոխառություններ

Փոխառությունները, սովորաբար, որպես առանձին ֆինանսական գործիք չեն տարանջատվում: Փոխառության գործառնություններն իրականացվում են այլ ֆինանսական գործիքների միջոցով, օրինակ՝ վարկերի, ավանդների և այլն: Այնուամենայնիվ, ելնելով ՀՀ օրենսդրության առանձնահատկություններից, փոխառությունները ՀՀ-ում կարելի է դիտարկել որպես առանձին ֆինանսական գործիք, քանի որ հանդիսանում են վարկային կազմակերպությունների համար միջոցների ներգրավման աղբյուր: Ըստ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի՝ փոխառության պայմանագրով փոխատուն փոխառուին սեփականության իրավունքով տրամադրում է փող, իսկ փոխառուն պարտավորվում է փոխատուին վերադարձնել ստացված փոխառության գումարը պայմանագրով նախատեսված համապատասխան ժամկետում և կարգով: Այն դեպքում, երբ վերադարձնելու ժամկետը պայմանագրով որոշված չէ կամ որոշված է ցպահանջ, փոխառության գումարը փոխառուն պետք է վերադարձնի այդ մասին փոխատուի պահանջը ներկայացնելու օրվանից երեսնօրյա ժամկետում, եթե այլ բան նախատեսված չէ պայմանագրով: Այսպիսով, փոխառությունները, ինչպես և ավանդերը, կարող են լինել ցպահանջ և ժամկետային:

Փոխառությունները, ի տարբերություն ժամկետային ավանդների, ավելի ցածր իրացվելիություն ունեն, քանի որ փոխատուի փոխառության գումարի վերադարձման պահանջը ենթակա է սահմանափակումների, եթե այլ բան նախատեսված չէ պայմանագրով: Սովորաբար փոխառության գործառնության դեպքում փոխատուն տոկոսներ է ստանում տրամադրած գումարի դիմաց:

3.5. Վարկեր

3.5.1. Վարկեր

Վարկերը ֆինանսական ակտիվներ են, որոնք.

- առաջանում են կրեդիտորների կողմից դեբիտորներին (փոխառուներին) ուղղակիորեն վարկային միջոցների տրամադրման դեպքում,
- հաստատված են համապատասխան չշրջանառվող փաստաթղթերով:

Ֆինանսական ակտիվների այս ենթակատեգորիան ընդգրկում է ֆինանսական կազմակերպությունների, կառավարության և որոշ երկրներում՝ այլ հատվածների կողմից տնտեսության տարբեր հատվածներին տրամադրված բոլոր վարկերը և կանխավճարները (բացառությամբ ստացման կամ վճարման ենթակա հաշիվներից, որոնք համարվում են ֆինանսական ակտիվների առանձին ենթակատեգորիա):

Կարճաժամկետ վարկեր - Կարճաժամկետ վարկերը սովորաբար ընդգրկում են այն վարկերը, որոնց մարման ժամկետը մեկ տարի կամ մեկ տարուց պակաս է: Այնուամենայնիվ, երկրներում կիրառվող ժամկետներին համապատասխանեցնելու, առկա տարբերությունները վերացնելու համար կարճաժամկետ վարկերը կարող են սահմանվել մինչև երկու տարի ժամկետայնությամբ վարկերը: Բոլոր վարկերը, որոնք մարվելու են պահանջի դեպքում, դասակարգվում են որպես կարճաժամկետ, եթե անգամ սպասվում է, որ այդ վարկերը չեն մարվելու մեկ տարուց ավելի:

Միջինժամկետ վարկեր - Երկրներում կիրառվող չափանիշներից կախված՝ որպես միջինժամկետ վարկեր են դասակարգվում մեկից մինչև հինգ տարի ժամկետայնություն ունեցող վարկերը:

Երկարաժամկետ վարկեր - Երկարաժամկետ վարկերն ընդգրկում են այն վարկերը, որոնց մարման ժամկետը գերազանցում է կարճաժամկետ և միջինժամկետ վարկերի մարման ժամկետները:

Ըստ վիճակագրական դասակարգման՝ վարկերի և փոխատվությունների կարգին են դասվում նաև ռեպո համաձայնագրերը, ֆինանսական լիզինգը, ֆակտորինգային գործառնությունները և նմանատիպ այլ պայմանագրերը:

3.5.2. Ռեպո համաձայնագրեր

Ռեպո համաձայնագիրը արժեթղթերի հետզման համաձայնագիր է, համաձայն որի՝ մի կողմը մյուսին արժեթղթեր է վաճառում՝ դրանք կամ նույն ժամկետի նմանատիպ այլ արժեթղթեր ապագայում հետ գնելու պայմանով: Ընդ որում, արժեթղթերի գնորդ կողմը իրավունք է ստանում պայմանագրի գործողության ընթացքում, մինչև հետզման (հետվաճառքի) ամսաթիվը ռեպո արժեթղթերով գործառնություններ կատարել, իսկ պայմանագրի մարման պահին պետք է նմանատիպ արժեթղթեր հետ վաճառի մյուս կողմին: Այս գործարքում հետ գնելու պայմանը ռեպո համաձայնագիրն ավելի նման է դարձնում գրավադրված վարկին, քան արժեթղթերի առք ու վաճառքին: Հետևաբար, ռեպո-համաձայնագրերում

արժեթղթեր վաճառող կողմը պետք է շարունակի իր հաշվեկշռում ցույց տալ հետգնման պայմանով վաճառված արժեթղթերը: Այնուամենայնիվ, քանի որ ռեպո համաձայնագրերը նաև արժեթղթերի առք ու վաճառքի տարր են պարունակում, որոշ դեպքերում դրանք գրանցվում են և՛ որպես վարկավորում, և՛ որպես արժեթղթերի առք ու վաճառք: Այս պրակտիկան կիրառվում է նաև Հայաստանի Հանրապետության բանկային համակարգում:

3.5.3. Սվոփ համաձայնագրեր⁸

Չնայած սվոփը ընդհանուր առմամբ համարվում է ֆինանսական ածանցյալ, սակայն կախված դրանց իրականացման բնույթից և համապատասխան գործարքի պայմաններից, որոշ դեպքերում կարող է ավելի մոտ լինել ռեպո համաձայնագրերին:

Սվոփ համաձայնագրերի տարածված տարատեսակներն են.

Ոսկով սվոփ գործառնությունները հետգնման պայմանագրերի տարատեսակ են: Ոսկու սվոփի դեպքում ոսկին որոշակի գնով փոխանակվում է արտարժույթով՝ սահմանված ժամկետում որոշակի գնով հետ գնելու պայմանով: Ոսկու սվոփները պետք է արտացոլվեն որպես գրավադրված վարկեր: Գրավադրված ոսկին պետք է մնա սկզբնական սեփականատիրոջ հաշվեկշռում (ԿԲ դեպքում՝ մոնետար ոսկի):

ՀՀ ԿԲ-ն կիրառում է *արժութային սվոփ գործառնություններ*, որի դեպքում կողմերը պայմանավորվում են ՀՀ դրամը սփոթ ձևով փոխանակել արտարժույթի հետ, պայմանով, որ հետադարձ առաջիկա (ֆորվարդ) փոխանակման ֆորվարդ-փոխարժեքը չի նշվում, այլ նշվում է գործարքի սկզբնական արժեքը ՀՀ դրամով՝ գումարած պայմանագրով սահմանված փոխանակման (սվոփ) տոկոսադրույքը: Այսպիսով, արժութային սվոփն իր բնույթով նման է արտարժույթի գրավադրմամբ տրվող վարկին կամ արտարժութային ռեպո գործառնություններին:

3.5.4. Լիզինգային գործառնություններ

Լիզինգը համաձայնագիր է, որի մի կողմը՝ վարձատուն (լիզինգատու) մյուս կողմին՝ վարձակալին (լիզինգառու) փոխանցում է որոշակի գույքի (շենք, կառույց, սարքավորում և այլն) օգտագործման իրավունքը որոշակի ժամանակահատվածի ընթացքում և փոխհամաձայնեցված պայմաններով: Սովորաբար այդպիսի համաձայնագիրը նախատեսում է օգտագործվող սարքավորման դիմաց պարբերական վճարումներ՝ դրա շահագործման ժամկետի ամբողջ ընթացքում: Լիզինգային գործառնությունների առարկա կարող են հանդիսանալ հիմնական միջոցները՝ տարբեր տեսակի մեքենաներ և սարքավորումներ, տեխնոլոգիական համալիրներ, տրանսպորտային միջոցներ, տեղեկատվական համակարգեր և նմանատիպ այլ սարքավորումներ:

Ներկայումս տնտեսական պրակտիկայում կիրառվում են լիզինգի տարբեր ձևեր, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի իր առանձնահատկությունը, սակայն լիզինգի հիմնական ձևերն են՝ գործառնական լիզինգը (operating lease) և ֆինանսական լիզինգը (financial lease): Ընդ որում, վարկերի այս ենթակատեգորիային է դասվում միայն ֆինանսական լիզինգը, որն իր բնույթով բավականին մոտ է վարկին:

Գործառնական լիզինգն ընթացիկ վարձակալման մասին համաձայնագիր է: Որպես կանոն, այդպիսի համաձայնագրի ժամկետը քիչ է վարձակալվող ակտիվի ամբողջական շահագործման (ամորտիզացիայի) ժամկետից: Այսպիսով, համաձայնագրով նախատեսված վարձավճարը չի փակում ակտիվի ամբողջ արժեքը, ինչն անելու համար անհրաժեշտություն է առաջանում այն վարձակալման (լիզինգի) տալ մի քանի անգամ: Գործառնական լիզինգի յուրահատկությունը լիզինգառուի կողմից համաձայնագրի վաղաժամ դադարեցման իրավունքն է: Գործառնական լիզինգի հիմնական օբյեկտներն են արագ մաշվող սարքավորումները (համակարգիչներ, պատճենահանման մեքենաներ, կազմտեխնիկայի տարբեր ձևեր և այլն) և տեխնիկապես բարդ, մշտական տեխնիկական սպասարկում պահանջող սարքավորումները (ավտոմեքենաներ, ինքնաթիռներ, երկաթուղային և ծովային տրանսպորտ):

Ֆինանսական լիզինգը, ըստ էության, հիմնական միջոցների (հիմնականում՝ մեքենաներ և սարքավորումներ) ձեռքբերումը ֆինանսավորելու այլընտրանքային մեթոդ է: Այն երկարաժամկետ համաձայնագիր է վարձատուի և վարձակալի միջև, ըստ որի՝ վարձատուն ձեռք է բերում և վարձակալին տրամադրում համապատասխան մեքենաներ կամ սարքավորումներ, իսկ վարձակալը պարտավորվում է համաձայնագրի գործողության ընթացքում պարբերաբար վճարել այնպիսի վարձավճար, որով հնարավոր կլինի ծածկել վարձատուի բոլոր ծախսերը, այդ թվում՝ սարքավորման լրիվ արժեքը,

⁸ Սվոփի՝ որպես ֆինանսական ածանցյալ գործիքի նկարագիրը տրված է «Պայմանական և ածանցյալ գործիքների վիճակագրական արտացոլումը» բաժնի 3.8.6. կետում:

լրացուցիչ ծախսերը և տոկոսները (եկամուսները): Ֆինանսական լիզինգի առանձնահատկություններն են՝ երրորդ կողմի մասնակցություն, լիզինգի պայմանագրի՝ համեմատաբար երկար տևողություն, որը մոտավորապես հավասար է սարքավորման ծառայության ժամկետին:

Ֆինանսական լիզինգի հիմնական առանձնահատկությունն է նաև այն, որ համաձայնագրի գործողության ընթացքում տվյալ ակտիվի նկատմամբ սեփականության իրավունքի հետ կապված բոլոր ռիսկերը և օգուտները ապրանքների իրավական սեփականատիրոջից (լիզինգատու) փոխանցվում են ապրանքներն օգտագործողին (լիզինգառու): Սա նշանակում է, որ, փաստորեն (de facto), սեփականատիրոջ փոփոխություն է տեղի ունեցել, իսկ վարձատուն իր սեփականության փոխարեն ձեռք է բերել ֆինանսական պահանջ վարձակալի նկատմամբ: Այդ իսկ պատճառով էլ ֆինանսական լիզինգը վիճակագրորեն դասակարգվում է որպես վարկ:

Այսպիսով, ինչպես նշվել է, ֆինանսական լիզինգը հիմնական միջոցների ձեռքբերման համար անհրաժեշտ ֆինանսավորման այլընտրանքային ձև է: Սակայն, ի տարբերություն փոխառու միջոցների ձեռքբերման ավանդական աղբյուրների (բանկային վարկ, արժեթղթերի թողարկում և այլն), լիզինգային գործառնությունները հիմնականում չեն արտացոլվում լիզինգառուի հաշվեկշռային հաշվետվություններում, քանի որ իրավական տեսանկյունից ակտիվի սեփականատեր մնում է լիզինգային կազմակերպությունը, որը հաշվարկում է ամորտիզացիան և վճարում է սեփականատիրության համապատասխան հարկեր: Վարկ վերցնող ձեռնարկությունը նույն պարտավորությունն է ստանձնում (վարկի մարումը), ինչ որ՝ լիզինգով սարքավորում ձեռք բերող ձեռնարկությունը (վարձակալության վճարը):

3.5.5. Ֆակտորինգ

Ֆակտորինգը տնտեսավարող սուբյեկտների միջև ապրանքների և ծառայությունների իրացման ժամանակ առևտրային վարկի պայմաններով առաջացած պարտավորությունների (վճարային փաստաթղթերի) պահանջատիրոջ իրավունքների ստանձնումն է բանկի (ֆակտորի) կողմից, որը զուգակցվում է նաև հաշվապահական, տեղեկատվական, ապահովագրական և այլ ծառայությունների մատուցմամբ: Ֆակտորինգային գործառնության մասնակիցներ են ֆակտոր-բանկը, ֆակտոր-բանկի հաճախորդը՝ մատակարարը (սկզբնական վարկատուն) և վճարողը (պարտապանը): Մատակարարը (ֆակտոր-բանկի հաճախորդը) ֆակտոր-բանկին է փոխանցում իր հաճախորդների նկատմամբ ունեցած պահանջատիրական իրավունքը՝ դրանց իրավաբանական զիջման ճանապարհով վճարումներ ստանալու համար:

Ֆակտորինգի առարկա կարող են լինել ինչպես դրամական պահանջները, որոնց վճարման ժամկետն արդեն լրացել է (գոյություն ունեցող պահանջ), այնպես էլ ապագայում դրամական միջոցներ ստանալու իրավունքը (ապագա պահանջ):

Ֆակտորինգային պայմանագրեր կարող են կնքել բանկերը և այլ վարկային կազմակերպությունները, ինչպես նաև այդ տիպի գործունեություն իրականացնելու թույլտվություն (լիցենզիա) ունեցող այլ առևտրային կազմակերպությունները:

Ֆակտորինգային գործառնությունը կարող է միաժամանակ ընդգրկել հետևյալ պայմանները.

- ֆակտոր-բանկի կողմից լրիվ պարտավորությունների կամ դրանց մի մասի դիմաց նախնական վճարման ձևով մատակարարին ֆակտորինգային վարկի տրամադրում՝ նրանից այն հետ պահանջելու իրավունքով,
- մատակարարի վարկային ռիսկի ընդունում՝ առանց գումարը հետ պահանջելու իրավունքի՝ տրամադրելով նրան նախնական վճար, որը փոխհատուցվում է ստանձնած պարտավորությունների դիմաց վճարային փաստաթղթերով պարտապանից մուտք եղած գումարների հաշվին,
- մատակարարի վարկային ռիսկի ընդունումը, երբ ֆակտոր-բանկը նախնական վճարում չի կատարում, սակայն ստանձնում է վճարումները լրիվ ծավալով և որոշակի ժամկետում կատարելու պարտավորություն,
- ֆակտորինգային վարկի կառավարում՝ պարտավորությունների ինկասացիայի ձևով,
- ֆակտորինգային պայմանագրի գործողության ժամկետում մատակարարի բոլոր գործարքների կամ դրանց մի մասի հաշվապահական և իրացման հաշվառում:

Փաստորեն ֆակտորինգը վարկի տարատեսակ է, ըստ որի՝ մասնագիտացված կազմակերպությունները ձեռք են բերում մատակարարի դեբիտորական պարտքերը և ինքնուրույն գանձում են պարտապանից:

3.6. Բաժնետոմսեր և այլ փայաբաժիններ (կապիտալ)

Բաժնետոմսերը ֆինանսական գործիքներ են, որոնք ներկայացնում են կամ հավաստում են դրանք տնօրինողների սեփականության իրավունքները՝ ձեռնարկությունների կամ կազմակերպությունների (այդ թվում՝ ֆինանսական) նկատմամբ: Բաժնետոմսերը և փայաբաժինները ընդգրկում են բոլոր այն գործիքները, որոնք հաստատում են (բոլոր կրեդիտորների պահանջները բավարարելուց հետո) ձեռնարկությունների (ընկերությունների, կորպորացիաների) մնացորդային արժեքի նկատմամբ դրանց տնօրինողների պահանջները: Այս ֆինանսական ակտիվները, որպես կանոն, տնօրինողին իրավունք են տալիս ձեռնարկությունների կամ կազմակերպությունների շահույթում ունենալ մասնաբաժին (փայաբաժին) և լուծարման դեպքում բաշխել սեփական միջոցները: Փայաբաժնի սեփականության իրավունքը, որպես կանոն, հաստատվում է բաժնետոմսերով, փայամասնակցությամբ և մասնատիպ այլ փաստաթղթերով: Այն ընդգրկում է նաև արտոնյալ բաժնետոմսերը, որոնք ապահովում են լուծարման ենթակա ձեռնարկության մնացորդային արժեքում մասնակցություն:

Փայաբաժնի սեփականության եկամուտները դիվիդենդներն են: Փայաբաժինները հիմնականում չեն ապահովում սեփականության եկամտի նախապես որոշված գումարներ, այնուհանդերձ, արտոնյալ բաժնետոմսերի դիվիդենդները սահմանված են նախապես: Փայաբաժինների տեսակներն են՝

- սովորական բաժնետոմսեր, որոնք ձեռնարկությունում կամ կորպորացիայում սեփականության իրավունք են տալիս,
- արտոնյալ բաժնետոմսեր, որոնք ձեռնարկության մնացորդային արժեքի նկատմամբ պահանջի իրավունք են տալիս,
- փայամասնակցություն սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերություններում:

Դրամավարկային վիճակագրության տեսանկյունից, ֆինանսական կազմակերպությունների կապիտալը բաժանվում է հետևյալ առանձին խմբերի՝

Սեփականատերերի կողմից ներդրված միջոցներն ընդգրկում են բաժնետոմսերի կամ կազմակերպությունների սեփականության այլ ձևերի սկզբնական և հետագա թողարկումների ընդհանուր գումարը (կանոնադրական կապիտալ):

Չբաշխված շահույթն ընդգրկում է առանց հարկերի ամբողջ շահույթը, որը չի բաշխվել բաժնետերերին կամ նախատեսված է որպես ընդհանուր կամ հատուկ պահուստներ:

Ընդհանուր կամ հատուկ պահուստները ֆինանսական կազմակերպությունների կողմից չբաշխված շահույթից միջոցների առանձնացումն է՝ հատուկ նպատակներով:

Վերագնահատման պահուստները հիմնական միջոցների, արտարժույթի, արժեթղթերի, թանկարժեք մետաղների շուկայական արժեքի փոփոխության հետևանքով բանկի չիրացված շահույթն (վնասը) է:

ՉՓԻ (SDR) բաշխումը իրենից ներկայացնում է ԱՄՆ-ի կողմից կենտրոնական բանկերին տրամադրված ՉՓԻ-ները:

3.7. Ստացման կամ վճարման ենթակա հաշիվներ

Ստացման կամ վճարման ենթակա հաշիվներն ընդգրկում են առևտրային վարկերը, կանխավճարները և այլ դեբիտորական կամ կրեդիտորական պարտքերը: Առևտրային վարկերը ապրանքների և ծառայությունների գնորդներին (ձեռնարկություններին, կառավարությանը, ՏՏՍԿ-ներին, տնային տնտեսություններին և ոչ ռեզիդենտներին) ուղղակիորեն տրամադրված առևտրային վարկերն են, իսկ կանխավճարները՝ որոշակի աշխատանքների կատարման կամ ապրանքների և ծառայությունների ձեռքբերման նպատակով իրականացված նախնական վճարները: Ցանկացած դեպքում, երբ ապրանքների և ծառայությունների ձեռքբերման համար կանխիկով կամ այլ ֆինանսական գործիքով անմիջապես վճարում չի իրականացվում, առաջանում է առևտրային վարկ՝ տրամադրված վաճառողի կողմից գնորդին: Խոսքը չի վերաբերում առևտրային վարկը ֆինանսավորելու համար ձեռք բերված վարկերին, քանի որ այդ վարկերը դասակարգվում են վերը սահմանված «վարկեր» ենթակատեգորիայում, իսկ այս ենթակատեգորիայում ներառվում են միայն ուղղակի առևտրային վարկերն ու կանխավճարները:

Այս ենթակատեգորիայում ընդգրկվում են նաև զանազան պատճառներով առաջացած այլ դեբիտորական և կրեդիտորական պարտքերը, հարկային պարտավորությունները և ստացման կամ վճարման ենթակա այլ գումարները:

3.8. Պայմանական և ածանցյալ գործիքների վիճակագրական արտացոլումը

3.8.1. Պայմանական գործիքներ

Գոյություն ունեն ֆինանսական գործարքների տեսակներ, որոնցում նախատեսվող ֆինանսական պահանջի իրականացումը կախված է որոշակի պայմանից (պայմաններից): Այս գործարքները սովորաբար փոխանցելի արժեք չեն ունենում:

Չնայած պայմանական գործիքները դրամավարկային վիճակագրությունում ուղղակի չեն ընդգրկվում, սակայն դրանց վերաբերյալ ամփոփ տեղեկատվության հավաքագրումը կարող է կարևոր լինել երկրի կամ տվյալ համակարգի ֆինանսական դիրքը և փոխհարաբերությունները վերլուծելու համար, քանի որ նման գործիքները ապագայում կարող են տարբեր ակտիվների ձեռքբերման և պարտավորությունների առաջացման պատճառ դառնալ և էական ազդեցություն ունենալ տվյալ սուբյեկտի ֆինանսական հոսքերի և վիճակի վրա: Որոշ դեպքերում երկրի տնտեսական քաղաքականության վերլուծության համար կարող է տնտեսավարող սուբյեկտների՝ պայմանական գործիքներով արտահայտված հնարավոր պարտավորությունների վերաբերյալ վիճակագրական տեղեկատվության պահանջ առաջանալ: Անհրաժեշտ է նշել, որ նման վիճակագրության հավաքագրումը ավելի նպատակահարմար է իրականացնել ըստ երաշխիք տրամադրողների, ի տարբերություն մյուս դեպքերի, երբ հավաքագրումը և ամփոփումը իրականացվում են ըստ գործիքների:

Պայմանական ֆինանսական գործիքների թվին են դասվում երաշխիքները, ֆինանսական պարտավորագրերը, ակրեդիտիվները, ֆինանսական գրավները, վարկային գծերը և այլն: Այս բոլոր գործիքների գծով պահանջները կամ պարտավորությունները կծագեն միայն որոշակի պայմանի առկայության դեպքում: Այսպես, բանկը երաշխիքի գծով վճարում կիրականացնի միայն այն դեպքում, եթե այն կողմը, որի համար երաշխիք է տրված, չկարողանա մարել իր պարտավորությունները: Ակրեդիտիվի գծով վճարումներ կիրականացվեն պայմանագրով նախատեսված փաստաթղթերի ներկայացման դեպքում: Գրավադրված ֆինանսական ակտիվները բանկի սեփական ակտիվը կարող են դառնալ, եթե այդ ակտիվները վաճառող կողմը չի կարողանում դրանք հետ գնել: Վարկային գիծը ֆինանսական ակտիվ կամ պարտավորություն է դառնում միայն դրա օգտագործման դեպքում և օգտագործված մասի չափով:

Հարկ է նշել, որ պայմանական գործիքների դասակարգումը հարաբերական է՝ կոնկրետ գործիքի բնույթից և տվյալ երկրում դրա օգտագործման առանձնահատկություններից կախված:

3.8.2. Երաշխավորություններ

Երաշխավորությունը տնտեսական միավորի՝ այլ սուբյեկտի ֆինանսական պարտավորությունը ստանձնելն է՝ այդ սուբյեկտի կողմից այն չմարելու դեպքում: Երաշխավորությունը տրամադրող սուբյեկտի համար չի համարվում ֆինանսական պարտավորություն, քանի դեռ այն կողմը, որի օգտին երաշխավորություն է տրվել, չի դրսևորել տվյալ պարտավորությունը կատարելու անկարողություն: Հետևաբար, մինչև տվյալ պայմանի առկայությունը, երաշխավորագրերի հաշվառումը իրականացվում է արտահաշվեկշռում (հավելված 7.1):

Երաշխավորություններ կարող են տրամադրել կենտրոնական բանկերը, կառավարությունները, ֆինանսական կազմակերպությունները և որոշ դեպքերում՝ նաև այլ կազմակերպություններ: Դրանք կարող են որոշակի կարևորություն ունենալ նաև այլ ֆինանսական գործիքների դասակարգման տեսանկյունից, օրինակ, կառավարության երաշխիքով արժեթղթերը կարող են այլ կերպ դասակարգվել, քան այլ արժեթղթերը:

Դրամավարկային վիճակագրության տեսանկյունից, պարտավորությունները միշտ դասակարգվում են որպես այն ստանձնող հատվածի, այլ ոչ թե երաշխավորություն տվողի պարտավորություն, քանի դեռ երաշխավորություն տրամադրողը նախատեսված պայմաններում փաստացի վճարման պարտավորություն ձեռք չի բերել:

Կառավարության և այլ հատվածների փոխհարաբերությունները ճշգրիտ արտացոլելու համար, երբեմն նպատակահարմար է կառավարության կողմից տրամադրված տվյալ երաշխիքը որպես պարտավորություն դիտարկել:

3.8.3. Ակրեդիտիվներ

Ակրեդիտիվը ստացված փաստաթղթերի դիմաց վճարում կատարելու պարտավորություն է: Փաստաթղթերի ստացումից հետո ակրեդիտիվով նախատեսված վճարվելիք գումարները բանկի պարտա-

վորություններն են դառնում: Ակրեդիտիվները օգտագործվում են արտաքին առևտրային գործառնությունները ֆինանսավորելու նպատակով:

Ռեզիդենտ ձեռնարկությունները ապրանքներ ներմուծելիս (կամ արտահանելիս) ակրեդիտիվ են բացում իրենց սպասարկող ՀՀ ռեզիդենտ բանկերում: Վերջիններս, ակրեդիտիվի պայմանների համաձայն, պարտավորվում են առևտրային պայմանագրի գումարը վճարել (կամ վճարման պահանջ ներկայացնել) օտարերկրյա գործընկերոջ բանկին՝ ակրեդիտիվով նախատեսված առաքման և այլ փաստաթղթերի ստացման դեպքում: Այսպիսով, առաքման և այլ փաստաթղթերի ստացումը պայման է հանդիսանում, որի դեպքում ռեզիդենտ բանկը պարտավորություն կամ պահանջ է ձեռք բերում օտարերկրյա բանկի նկատմամբ (տես՝ հավելված 7.2):

3.8.4. Ֆինանսական պարտավորագրեր

Ֆինանսական պարտավորագրերը համաձայնագրեր են տնտեսավարող միավորների միջև, որոնցով սուբյեկտները պայմանավորվում են ապագայում իրականացվելիք որոշակի ֆինանսական գործարքների շուրջ: Սովորաբար պարտավորություններ ստանձնող կողմը պարտավորվում է որոշակի պայմանների կատարման դեպքում ֆինանսական միջոցներ տրամադրել մյուս կողմին: Ի տարբերություն երաշխավորագրերի, երբ որոշակի պայմանի դեպքում երաշխավորություն տրամադրողը ստանձնում է այլ սուբյեկտի պարտավորությունը, պարտավորագրերի դեպքում համաձայնագրում նշված պայմանների իրականացման պատասխանատվությունը կրում է պարտավորագիր տրամադրողը: Այն պարտավորագրերը, որոնք իրենց բնույթով ֆինանսական չեն, ֆինանսական գործիքներ չեն համարվում:

Պարտավորագրերը կարող են լինել ամենատարբեր ձևի և բնույթի: Այդ իսկ պատճառով շատ դժվար է առանձնացնել դրանցով սահմանվող իրավունքների և պարտականությունների գնահատման որևէ ընդհանուր միասնական մոտեցում: Չնայած պարտավորագրերը ֆինանսական ակտիվներ չեն համարվում, դրանց հիմնական տեսակների գնահատումը կարող է կարևոր լինել վերլուծություններ կատարելու և հնարավոր ակտիվներն ու պարտավորությունները գնահատելու համար: Ամենատարածված ֆինանսական պարտավորագրերը վարկային գծերն ու օվերդրաֆտներն են:

Վարկային գիծը և /կամ/ օվերդրաֆտը վարկառուին միջոցների մշտական առկայության երաշխիք է տալիս որոշակի գումարի սահմաններում և նախօրոք սահմանված ժամանակահատվածի ընթացքում: Այնուհանդերձ, այդ միջոցները ֆինանսական ակտիվ չեն համարվում մինչև վարկի փաստացի տրամադրումը (հավելված 7.3):

3.8.5. Գրավադրված ֆինանսական ակտիվներ

Որոշակի ֆինանսական ակտիվի դիմաց վարկերի տրամադրման պրակտիկան բավականին տարածված է: Ընդ որում, գրավադրվող ակտիվի մնացորդային ժամկետայնությունը պետք է ավելի երկար լինի, քան վարկի տևողությունը: Որպես վարկի դիմաց գրավադրվող ֆինանսական ակտիվներ կարող են հանդես գալ արժեթղթերը, ավանդները, կանխիկ արժույթը, բաժնետոմսերը և այլն: Վարկի մարման հետ միաժամանակ ֆինանսական ակտիվները հետ են վերադարձվում դրանց տիրոջը: Այսպիսով, գրավադրված ֆինանսական ակտիվների շուկայական արժեքի փոփոխության հետ կապված ռիսկերը, գրավադրված վարկի համաձայնագրի գործողության ամբողջ ընթացքում, կրում է դրանց սկզբնական սեփականատերը (վարկառուն):

Հաշվի առնելով, որ վարկատու բանկը գրավադրված ֆինանսական ակտիվների սեփականատերը չի հանդիսանում, քանի դեռ վարկառուն չի հաստատել վարկի մարման անկարողությունը, վերջիններս տվյալ բանկի հաշվեկշռում չեն կարող հաշվառվել: Փոխարենը ֆինանսական ակտիվներում հաշվառվում են տրված վարկերը:

Պայմանական գործիքներին բնույթով շատ նման են նաև դուրս գրված վարկերը, տոկոսները և դեբիտորական պարտքերը: Այս պահանջները, չնայած բանկի ակտիվներ այլևս չեն համարվում, կարող են եկամուտ ապահովել, եթե վարկառուն վերադարձնի արդեն անհուսալի ճանաչված պարտքը:

3.8.6. Ֆինանսական ածանցյալ գործիքներ

Միջազգային ֆինանսական շուկաների անբաժանելի մասն են կազմում ֆինանսական ածանցյալները, որոնց շուկաները սկսեցին արագ զարգանալ 80-ական թվականներից և էական ազդեցություն ունեցան ֆինանսական շուկաների վարքագծերի վրա: Այդ շուկաների արագ զարգացման, համապատասխան վիճակագրության թերի լինելու, ինչպես նաև տնտեսության վրա ունեցած ազդեցության

վերաբերյալ հիմնավոր տեսությունների բացակայության պատճառով դրամավարկային և մակրոտնտեսական վարքագծերի վրա այդ ածանցյալների ունեցած ազդեցությանն առնչվող մի շարք հարցեր անպատասխան են մնացել: Քաղաքականություն իրականացնողները պետք է կարողանան ֆինանսական ածանցյալներով իրականացվող գործարքների մասին որոշակի պատկերացումներ ունենալ, ինչպես նաև հասկանալ և գնահատել ածանցյալների և սովորական ֆինանսական շուկաների միջև կապերը:

Ֆինանսական ածանցյալները այնպիսի ֆինանսական գործիքներ են, որոնք կապված են որոշակի ակտիվների (այլ ֆինանսական գործիքների, ապրանքների) հետ: Այս գործիքներն իրենց բնույթով նման են պայմանական գործիքներին: Ֆինանսական գործիքների կամ ապրանքների հետ կապված պահանջներն ու պարտավորությունները պետք է ծագեն որոշ ժամանակահատված անց: Այս դեպքում գործիքի պայմանականությունը կապված է միայն ժամանակի հետ՝ անկախ որևէ այլ երևույթի կամ պայմանի կատարվելուց: Այսպիսով, ածանցյալ գործիքները դրանք տնօրինող սուբյեկտների համար տվյալ պահին ֆինանսական պահանջ կամ պարտավորություն չեն հանդիսանում: Այնուհանդերձ, ֆինանսական ածանցյալները կարող են շուկայում գնվել կամ վաճառվել, որի դեպքում դրանք շուկայական արժեք կունենան՝ կապված դրանց հիմքում ընկած ֆինանսական ակտիվի կամ ապրանքի շուկայական գնի փոփոխության հետ: Այսինքն, տվյալ ածանցյալ գործիքի գինը «ածանցվում» է այն ակտիվի գնից, որի հետ այն կապված է: Այն դեպքում, երբ ֆինանսական ածանցյալի հիմքում ընկած ֆինանսական ակտիվի պայմանագրային գինը նախընտրելի է, քան ընթացիկ շուկայական գինը, ածանցյալը կունենա դրական շուկայական արժեք: Բնականաբար, եթե ֆինանսական ածանցյալ գործիքը շուկայական արժեք ունենա, պետք է հաշվեկշռում հաշվառվի որպես ֆինանսական ակտիվ (համապատասխան օրինակները ներկայացված են հավելված 7.4-ում):

ՀՀ դրամավարկային և ֆինանսական վիճակագրության տեսանկյունից, ածանցյալ գործիքների հաշվեկշռային հաշվառում իրականացնելու նպատակահարմարությունը կապված է ֆինանսական շուկայի զարգացումների հետ: Ֆինանսական շուկայի և մասնավորապես ածանցյալների շուկայի թերզարգացածության պայմաններում, ածանցյալ գործիքները մեզ մոտ դեռևս մեծ կիրառություն չունեն: Հայաստանի ֆինանսական շուկայում ֆինանսական ածանցյալների տեսակարար կշիռը բավականին փոքր է: Ավելին, շուկայում շրջանառություն չունենալու պատճառով դրանք շուկայական արժեք փաստորեն չունեն: Այնուհանդերձ, այս գործիքներով իրականացված գործառնությունների հաշվառումն իրականացվում է ֆինանսական կազմակերպությունների հաշվապահական հաշվեկշիռներում: Ընդ որում, հաշվեկշռում արտացոլվում է ածանցյալ գործիքի իրական արժեքը, այսինքն՝ ածանցյալի հիմքում ընկած ակտիվի (ֆինանսական կամ նյութական) պայմանագրային ու շուկայական գների տարբերության և պայմանագրային ծավալի արտադրյալը: Կախված պայմանագրային ու շուկայական գների տարբերությունից (դրական կամ բացասական)՝ ածանցյալ գործիքների գծով համապատասխան դիրքերը կարող են արտացոլվել ինչպես ակտիվային, այնպես էլ պասիվային հաշիվներում:

Ընդհանուր առմամբ, ֆինանսական ածանցյալները բաժանվում են հետևյալ հիմնական խմբերի՝ ֆորվարդներ, օպցիոններ և սվոփներ:

Ֆորվարդ - Ֆորվարդային պայմանագրերով երկու կողմեր պարտավորվում են որոշակի ժամանակահատված հետո, որոշակի գնով և որոշակի քանակությամբ որևէ ակտիվ (ֆինանսական կամ նյութական) փոխանակել: Ֆորվարդային պայմանագրի կատարումը պարտադիր է, բայց միայն պայմանագրում նշված ժամանակահատվածի լրանալու դեպքում: Պայմանագրի յուրաքանչյուր կողմ կատարման պահին ունի և՛ պահանջ, և՛ պարտավորություն: Գործիքի զուտ արժեքը (պահանջների և պարտավորությունների տարբերությունը) զրո է:

Օպցիոն - Օպցիոնը որոշակի ակտիվ գնելու կամ վաճառելու իրավունք (բայց ոչ՝ պարտավորություն) է տալիս այն ձեռք բերողին: Օպցիոնները ևս պայմանականություն են ենթադրում. ձեռք բերողը կարող է նաև չօգտվել իր իրավունքից: Այսպիսով, օպցիոն գնողը որոշակի գումար է վճարում օպցիոն վաճառողին և դրա դիմաց ձեռք է բերում ինչ-որ ժամանակահատվածի ընթացքում, նախապես սահմանված գնով որոշակի ակտիվ վաճառելու կամ գնելու իրավունք (բայց ոչ՝ պարտավորություն): Ընդ որում, օպցիոն գնողը կարող է վաճառել օպցիոնի պայմանագիրը, այսինքն՝ օպցիոնով իրեն վաճառված իրավունքը, այդ դեպքում արդեն օպցիոնը շուկայական արժեք է ստանում: Օպցիոնների վիճակագրական հաշվառումը պետք է կատարվի նույն սկզբունքով, ինչ որ՝ ֆորվարդներին:

Սվոփ - Սվոփը ֆինանսական ակտիվի սփոթ գումար է (վաճառքը)՝ ֆորվարդային վաճառքի (գնման) պայմանով: Ընդ որում հարկ է նկատել, որ այս բաժնում ներկայացվող սվոփ գործիքը որոշակիորեն

տարբերվում է սույն բաժնի 3.5.3 կետում ներկայացված սվոփ գործիքից, որը կիրառվում է հիմնականում ՀՀ ԿԲ կողմից: Սվոփը ֆորվարդ տիպի պայմանագիր է, որով կողմերը համաձայնում են տարբեր արժույթներ փոխանակել, այսինքն որևէ արժույթ գնել (վաճառել) մեկ այլ արժույթի դիմաց սփոթ շուկայում և, միևնույն ժամանակ, այդ արժույթների վաճառքի (առքի) հակադարձ պայմանագիր կնքել ֆորվարդային շուկայում, փոխանակվող արժույթների նախապես որոշված գների հիման վրա, համաձայն նախապես սահմանված կանոնների:

Չարկ է նշել, որ ածանցյալները կարող են կապված լինել ոչ միայն ֆինանսական ակտիվների, այլև որոշակի ապրանքների հետ: Նյութական ածանցյալների իրացվելիությունը ֆինանսականների համեմատ ավելի ցածր է, սակայն դա չի բացառում վերջիններիս առք ու վաճառքի հնարավորությունը: Ասվածից կարելի է եզրակացնել, որ նյութական ածանցյալ գործիքների վիճակագրական հաշվառման սկզբունքները նույնն են, ինչ որ՝ ֆինանսական ածանցյալներինը:

Անկախ ածանցյալների շուկայի զարգացման աստիճանից, դրանց վիճակագրական հաշվառումը մեծ նշանակություն ունի բանկերի հնարավոր ռիսկերը, դրամավարկային քաղաքականության վրա ունեցած ազդեցությունը գնահատելու տեսանկյունից: Ինչպես պայմանական, այնպես էլ ածանցյալ գործիքները ցույց են տալիս բանկի՝ ապագայում հնարավոր պահանջները կամ պարտավորությունները, որոնք կարող են էապես փոխել բանկի ֆինանսական վիճակը: Ուստի անհրաժեշտ է համապատասխան ուշադրություն դարձնել դրանց զարգացման, դասակարգման, հաշվառման և վիճակագրական արտացոլման խնդիրներին:

Օգտագործված գրականություն

1. Monetary and Financial Statistics Manual, IMF, Washington D. C., 2000.
2. Balance of Payments Manual, fifth edition, IMF, Washington D. C., 1993.
3. Financial Derivatives, A Supplement to the fifth edition of the Balance of Payments Manual, IMF, Washington D. C., 2000.
4. Macroeconomic Accounting and Analysis in Transition Economies, Abdessatar Ouanes and Subhash Thakur, IMF, Washington D. C., 1997.